

Степан Борчук,

д.і.н., професор, Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ) Україна, stepan.borchuk@pu.if.ua

Олександр Маєвський,

к.і.н., н.с., Інститут історії України НАН України,
(Київ) Україна, alexandermaievskiy@gmail.com

КРЕОЛІЗОВАНІ ТЕКСТИ НА СТОРІНКАХ ВІТЧИЗНЯНИХ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАНЬ

У статті проаналізовано ілюстративне наповнення енциклопедичних видань. Основну увагу акцентовано на характеристики використаних редколегією креолізованих текстів, а також публікаціях, присвячених політичним плакату та карикатурі. Розкрито тенденцію використання плакатних аркушів як ілюстрацій енциклопедичних статей, простежено зміну кількісного та якісного візуального наповнення енциклопедій різних періодів. Суттєву увагу зосереджено на специфіці пояснення терміну «плакат» та «карикатура». Представлено характеристику ілюстративного наповнення та підтекстовок, до плакатних аркушів. До загального аналізу наповнення креолізованими текстами залучено і фотографії, на яких зафіксовані плакат чи карикатура.

Ключові слова: енциклопедія, ілюстрація, плакат, карикатура, креолізовані тексти, пропаганда, мистецтво, Друга світова війна, інформаційний простір.

Енциклопедичні видання займають особливу нішу серед інших наукових видань, оскільки саме вони презентують для широкого читачького загалу універсальний фаховий компендіум відомостей загальноісторичного масштабу. Одночасно з текстовим інформаційним наповненням в енциклопедіях важливе місце посідає ілюстративний компонент. В енциклопедичному форматі ілюстрації можна розділити на дві умовні категорії: ілюстрації, які доповнюють текст, та ілюстрації, що пояснюють текст. Таким чином, ілюстрація розглядається в тісному взаємозв'язку з текстом і виступає повноцінним документальним джерелом енциклопедичного видання. Виступаючи в такій якості, ілюстрація одночасно візуалізує образи та смисли, стимулюючи інтерес та запам'ятовування інформації і розкриває ті нюанси, які неможливо, або ж складно передати у текстовому форматі. Дослідження психологів доводять, що зображення як цілком конкретний об'єкт аналізується та сприймається правою півкулею головного мозку, що відповідає за уяву та обробку невербальної ін-

формації, а текст, що складається з букв фонетичного алфавіту, сприймається як більш складний абстрактний об'єкт правою півкулею, яка відповідає за аналітичне мислення. Зображення можуть опрацьовуватися мозком паралельно, без аналітичної розкладки — це призводить до значно швидшого засвоєння, порівняно з вербальною інформацією, яка проходить поетапну обробку. Таким чином, ілюстрація, окрім того що виступає документальним свідченням, призначена й для підвищення релевантності сприйняття тексту¹.

У цій статті автори ставили за мету проаналізувати та визначити роль і місце креолізованих текстів на сторінках енциклопедичних видань України, в яких, окрім іншого, висвітлюється й тематика Другої світової війни. Повоєнна ситуація, потреби в кодифікації та репрезентації знання в умовах ідеологічного тиску періоду «холодної війни» стали причиною появи енциклопедичних проєктів, на сторінках яких одним із засобів ілюстрації стали креолізовані тексти.

Першим фаховим виданням такого жанру став 4-томний довідник «Радянська енциклопедія історії України» (РЕІУ) (1969–1972). Попри заідеологізованість, численні фактографічні прогалини, а також наслідування канонів 16-томної «Радянської історичної енциклопедії» (Советская историческая энциклопедия; 1961–1976), енциклопедичний проєкт виступав потужним ресурсом відомостей з історії України². До першого тому було залучено 449 ілюстрацій (фото, портрети, схеми, малюнки, графіки, карикатури, плакати), 40 карт, 10 вклейок кольорових карт (29 карт), 9 вклейок високого та офсетного друку. До першої групи ілюстрацій, що репрезентують один із видів креолізованої продукції, віднесемо світлини: «Агітпоїзд імені В.І. Леніна на Україні. 1920» (вона ілюструє статтю «Агітація»). Наступною світлиною, на якій зафіксовані транспаранти з текстами, виконаними класичними друкованим шрифтом, є «Першотравнева демонстрація в Житомирі. 1917» та «Демонстрація трудящих Одеси після вигнання французьких інтервентів. Квітень 1919». Зображення плакату присутнє й на фото «Демонстрація трудящих Харкова на честь 1-го Всеукраїнського з'їзду Рад. Грудень 1917».

Другу групу становлять замальовки та карикатури. До цієї групи відносяться малюнки «Витечівський з'їзд 1100. Мініатюра з Радзівілівського літопису. 15 ст.» та «Перемога війська князя Володимира Свято-

¹ Еманова Ю.Г., Яо М.К., Бородин С.Д. Иллюстрация как средство достижения релевантности текста: межотраслевой поход // Филология и культура. — 2013. — № 4 (34). — С. 260–266.

² Смолій В.А., Боряк Г.В. Сучасна історична енциклопедистика: здобутки і перспективи розвитку // Вісник Національної академії наук України. — 2015. — № 3. — С. 44–60.

славича над печенігами. Мініатюра з Радзівіллівського літопису. 15 ст.», «Збирання данини князем. Мініатюра з Радзівіллівського літопису. 15 ст.»

У першому томі «РЕІУ» наведено гасло «ВІКНА УКРОСТА», «Окна Югроста» — політичні плакати, виконані від руки або технікою трафарету, які випускав 1920–1921 Укр. відділ РОСТА (Рос. телеграфного агентства), за зразком «Окон сатиры РОСТА», у Харкові та Одесі. Їх виставляли у вітринах магазинів і на площах у робітничих районах. Створення «ВІКОН УКРОСТУ» зумовлювалося потребою швидко реагувати на щоденні події. В плакатах висміювалася «білогвардійська і націоналістична контрреволюція» та її лідери. У створенні «ВІКОН УКРОСТУ» були задіяні письменники Е. Багрицький, Ю. Олеша, художники Б. Єфимов, Ю. Ганф, Б. Косарев, О. Хвостенко-Хвостов, Л. Каплан та ін³.

Другий том «РЕІУ» містить 440 ілюстрацій, 52 карти, 6 вклейок кольорових карт (17 карт), 5 вклейок високого друку. Серед ілюстрацій, як і в томі першому зустрічаємо ілюстрації з Радзівіллівського літопису 15 ст.: «Повстання древлян проти князя Ігоря 945 р.», «Заснування Києва трьома братами», «Збирання данини князем», «Народне повстання в Києві», «Київське повстання 1068–1069», а також фото малюнку, обрамленого текстом, «Здобуття Кафи запорожцями» з книги К. Саковича «Вірш на жалосний погреб...» 1622 р. Ілюстраціями слугують також три фотографії перших сторінок Ізборника Святослава 1073 р.

Третій том «РЕІУ» вміщує 494 ілюстрації, 34 карти, 4 вклейки кольорових карт (11 карт), 5 вклейок високого та офсетного друку. Велика аналітична стаття «Українське образотворче мистецтво» вміщує інформацію про розвиток креолізованих текстів в загальному контексті українського мистецтва. У матеріалі зокрема зазначається: «...В роки Великої Вітчизняної війни основною формою образотворчого мистецтва були політичні плакат та сатирична графіка, до яких зверталася більшість митців...»⁴. Цілоком у руслі тогочасних ідеологічних пріоритетів ілюст-

³ Радянська енциклопедія історії України. — Том 1: АБАЗИН — ДЕРЖАВЕЦЬ / Ред. кол.: А.Д. Скаба (відп. ред.), Б.М. Бабій, С.М. Бібіков, О.А. Бородін, І.О. Гуржій, П.П. Гудзенко, К.Г. Гуслистий, В.Л. Зуц (відп. секр.), М.К. Івасюта, І.І. Компанієць (заст. відп. ред.), С.М. Королівський, Ю.Ю. Кондуфор, П.А. Лавров, Ф.Є. Лось, І.Д. Назаренко, М.І. Супруненко, В.І. Стрельський, В.Я. Тарасенко, П.Т. Тронько, А.Т. Чеканюк. АН УРСР. — К.: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1969. — С. 300.

⁴ Радянська енциклопедія історії України. — Том 3: ЛЕТИЧІВ — РОЗКОПКИ / Ред. кол.: А.Д. Скаба (відп. ред.), Б.М. Бабій, С.М. Бібіков, О.А. Бородін, І.О. Гуржій, П.П. Гудзенко, К.Г. Гуслистий, В.Л. Зуц (відп. секр.), М.К. Івасюта, І.І. Компанієць (заст. відп. ред.), С.М. Королівський, Ю.Ю. Кондуфор, П.А. Лавров, Ф.Є. Лось, І.Д. Назаренко, М.І. Супруненко, В.І. Стрельський, В.Я. Тарасенко, П.Т. Тронько, А.Т. Чеканюк. АН УРСР. — К.: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1971. — С. 258–261.

рацією на кольоровій вклейці слугує плакат А. Страхова «В. Ульянов (Ленін)» 1924 р.

Як і у двох попередніх томах, як ілюстрації використовуються фотографії стародруків. Так, статтю «Панщина» проілюстровано фотографією мініатюри «Селяни в панському маєтку» з Учительського євангелія 1638 р., а статтю «Радзивіллівський літопис» — світлиною мініатюри «Перемога руських князів над половцями на Сулі».

У четвертому томі «РЕІУ» представлено 483 ілюстрації, 34 карти, 7 вклеюк кольорових карт (17 карт), 6 вклеюк високого друку. Тенденція з використанням світлин стародруків і тут залишилася незмінною. Статтю «Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка» ілюструє мініатюра 17 ст. «Оборона міста Владимира від монголо-татар у лютому 1238 р.», статтю «Святослав Ігорович» — мініатюра з рукопису візантійського історика кінця 11 — початку 12 ст. Іоанна Скіліція: «Святослав Ігорович радиться з дружиною». Три мініатюри супроводжують статтю «Союз Радянських Соціалістичних Республік»: мініатюра 16 ст. «Куликовська битва», Народне повстання в Москві 1547 р.), та «Новгородський торг» — мініатюра з Лицевого літописного зведення 16 ст. Статтю «Соціалістичне змагання» ілюструє кольорова вклейка з плакатом художників Л. О. Капітана та О. О. Капітана «Ми прийдемо до перемоги комуністичної праці» (1961 р.). Плакат виконаний з мінімальним використанням кольорів — лише червоний та чорний, на передньому плані півфігура В. Леніна, за якою дружніми рядами з транспарантами-обіцянками та закликами виконати достроково семирічки та п'ятирічки йдуть робітники та колгоспники. У підтекстовці використовується цитата з творів вождя, яка і виступає назвою плаката. У чорно-білому варіанті представлено зображення плаката В. Маяковського для РОСТА «Украинцев и русских клич один — да не будет пан над рабочим господин!» (1920 р.), що доповнює статтю «Українська Радянська Соціалістична Республіка».

Отже, статистичний аналіз свідчить, що «Радянська енциклопедія історії України» у чотирьох томах вміщує близько 9 тис. статей, 1866 ілюстрацій, 27 вклеюк кольорових карт, на яких розміщено 74 карти і 25 вклеюк високого та офсетного друку. Серед загальної кількості ілюстрацій даного енциклопедичного проекту представлено лише 3 плакати, два з яких представлені на кольорових вклейках із зображенням В. Леніна, та один в тексті у чорно-білому варіанті. Статті на тему плакат і карикатура відсутні, однак представлена широка стаття «Українське образотворче мистецтво», де є посилання на українських художників, які працювали в жанрі політичного плакату.

Власне саме так виглядали у найзагальніших рисах енциклопедичні здобутки інтелектуального і культурного ландшафту наприкінці 1990-х

років. Звичайно, окрім «РЕІУ», енциклопедичні проекти, присвячені українській історії, виникали й поза територіальними межами України. Головною відмінністю діаспорних енциклопедичних видань є їхня україноцентрична спрямованість. Серед таких видань — «Енциклопедія українознавства» (1954–1989) за редакцією Володимира Кубійовича, «Україна: Коротка енциклопедія» (1963, 1971) та «Енциклопедія України/українознавства» (1984–1993), яка нині трансформувалася та перейшла у новий, електронний формат «Інтернет-Енциклопедія України» (Internet Encyclopedia of Ukraine, IEU).

До аналізу залучене друге видання «Української радянської енциклопедії» (УРЕ) (1974–1985). У першому томі вміщено 48 сторінок ілюстрацій офсетного друку на окремих аркушах (419 сюжетів, з них 26 кольорових), 8 сторінок вклеюк високого друку (18 сюжетів, з них 11 кольорових), 10 вклеюк кольорових карт (28 карт) і 1 кольорова вкладка основних умовних позначень на картах УРЕ. Загалом у тексті 1448 ілюстрацій та 141 карта. Серед використаних ілюстрацій представлені плакати, що ілюструють статтю «Агітація»: Ю. Мохора «План двох років п'ятирічки до 60 річчя Великого Жовтня» Київ (1977), М. Мотузка «Конституція СРСР — найдемократичніша в світі» Київ (1977), які представлені у чорно-білому варіанті, а також кольорові плакати І. Тоїдзе «Родина мати зовет!» (1941), плакат РОСТА В. Маяковського «Украинцев и русских клич один — да не будет пан над рабочим господин!» (1920), М. Акоюнца «Девіз десятої: Якість! Ефективність» (1976). Також використовуються світлини, що фіксують креолізовані тексти: «Агітпоїзд імені В.І. Леніна на станції Луганськ» (1919), «Мітинг на захист миру на Харківському тракторному заводі» (1976), «Бесіда про проект Основних напрямів розвитку народного господарства СРСР на 1976–1980 рр. в колгоспі «Зоря» Житомирської області» (1975), «Дошка показників соцзмагання між колгоспами «Жовтень» та ім. Держинського Донецької області» (1975) та «Виступ учасників агітрейсу миру по р. Дніпру. Черкаси» (1976) У статті про К. Агніт-Следзевського використано одну з авторських робіт — плакат «Сейф імперіалізму» (1960). Статтю «Арсенальці» ілюструє однойменний офорт В. Касіяна із серії «В. І. Ленін і Україна».

Окрему групу становлять репродукції карикатур, сатиричних малюнків та картин: карикатура А. Азімзаде «В музеї революції» (1929 р.), Г. Бідструпа «Пророцтво» (1950-ті р.), малюнок О. Агіна до «Мертвих душ» М. Гоголя. (1846 р.), картини О. Артамонова «Після бою» (1974 р.), В. Парчевського «Захисники Сталінграда (1950 р.), Д. Безуглого «Дніпро форсовано» (1947 р.).

У другому томі вміщено 40 сторінок ілюстрацій офсетного друку на окремих аркушах (309 сюжетів, з них 32 кольорові), 5 сторінок вклеюк

високого друку (7 сюжетів, з них 4 кольорових), 7 вклейок кольорових карт (21 карта) і 1 кольорова вкладка основних умовних позначень на картах «УРЕ». В тексті налічується 1419 ілюстрацій та 127 карт. Багато ілюстративного матеріалу використано для статті «Велика Вітчизняна війна». Серед значної кількості фотосвітлин виокремлюються дві кольорові вставки з репродукціями картин: В. Пузиркова «Чорноморці» (1947) та П. Кривоногова «Перемога» (1948). У чорно-білому варіанті представлена репродукція картини Є. Волобуєва «У партизанському краї» (1965 р.), призначену доповнити статтю, присвячену біографії автора. На увесь том використано лише два плакати: «Демонстрація трудящих Харкова на честь 1-го Всеукраїнського з'їзду Рад. Грудень 1917», та плакат, який ілюструє статтю «Вікна УкРОСТА» О. Хвостенко-Хвостов «У последней черты» (1920).

У третьому томі вміщено 36 сторінок ілюстрацій офсетного друку на окремих аркушах (330 сюжетів, з них 104 кольорові), 8 сторінок вклейок високого друку (29 сюжетів, з них 24 кольорові), 5 вклейок кольорових карт (14 карт) і 1 кольорову вкладку основних умовних позначень на картах «УРЕ». В тексті 1494 ілюстрації та 90 карт. Серед ілюстрацій використано лише два зразки креолізованих текстів, серед яких В. Дені «На могилі контрреволюції» (1920), О. Довженка кіноплакат «Боротьба Велетнів» (1927). Стаття «Друга світова війна» у виданні «УРЕ» взагалі представлена без ілюстрацій.

У четвертому томі вміщено 30 сторінок ілюстрацій офсетного друку на окремих аркушах (663 сюжети, з них 415— кольорові), 12 вклейок високого друку (60 сюжетів, з них 18 — кольорових), 12 вклейок кольорових карт (32 карти) і 1 кольорова вкладка основних умовних позначень на картах «УРЕ», разом — 1404 ілюстрації і 127 карт. Серед найпомітніших зображень — карикатура Ф. Елліс «Досить штовхатись» для газети «Daily Worker» (1947). До ідеологізованих креолізованих текстів можна віднести й обкладинку журналу «Социал-демократ» (1890) і твір В. Токарева «Комісар» (1967). Дещо осібно сприймається плакат з текстом декрету республіканського уряду Іспанії про конфіскацію майна фашистських заколотників (1936).

У п'ятому томі вміщено 32 сторінки ілюстрацій офсетного друку на окремих аркушах (343 сюжети, з них 66 — кольорові), 8 сторінок вклейок високого друку (44 сюжети, з них 21 — кольоровий), 5 вклейок кольорових карт (16 карт) і кольорова вкладка основних умовних позначень на картах «УРЕ». (1596 ілюстрацій і 120 карт). Шість карикатурних зображень репрезентують і доповнюють зміст узагальнюючої статті «Карикатура», серед яких: «Карикатура на папство» (1545) П. Гаварні з серії «Дебаркадери» (1840–41), В. Дені «Зниження заробітної плати» (1929),

В. Різниченко (Велентій) «Обніміте, брати мої, найстаршого брата!...» (1906), Ю. Северин та В. Чернуха «Радий старатись!» з серії «З часів громадянської війни на Україні» (1957), А. Дреслер. «Що ще?» з серії «Дзеркало» (1955). До креолізованих текстів відноситься репродукція гравюри на дереві Р. Кента «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», обкладинку журналу «Кіно» № 1 (1925).

П'ятий том демонструє прийнятність традицій «РЕІУ» з використання в ролі ілюстрацій мініатюр з Радзивіллівського літопису 15 ст., які обрані для ілюстрацій статей «Київська Русь» та «Київське повстання 1068–69»: «Похід Олега на Царград», «Княгиня Ольга у візантійського імператора Константина VII», «Народне повстання в Києві 1146», «Оранка плугом», «Київське повстання 1068–69».

У шостому томі вміщено 20 сторінок ілюстрацій офсетного друку на окремих аркушах (255 сюжетів, з них 74 — кольорові), 15 сторінок вклейок високого друку (53 сюжети, з них 18 — кольорових), 3 вклейки кольорових карт (11 карт) і кольорова вкладка основних умовних позначень на картах УРЕ, разом — 1617 ілюстрацій і 106 карт. Серед креолізованих текстів, які використовуються в томі — ліногравюра В. Куткіна «Думи мої, думи...» (1961), кольорова гравюра Й. Кузмінскіс «На тому боці озера», плакат Т. Лящук «На урожаю світле свято ласкаво просим завітати» (1966), ліногравюра Г. Малакова «Тротуар у Брюсселі. Картина на панелі» (1960), плакат О. Маренкова «Орися ж ти, моя ниво...» (1921) та ліногравюра Л. Мендеса «Народи світу об'єднуються проти війни».

У сьомому томі вміщено 24 сторінки ілюстрацій офсетного друку на окремих аркушах (468 сюжетів, з них 253 — кольорові), 12 сторінок вклейок високого друку (58 сюжетів, з них — 32 кольорові), 5 вклейок кольорових карт (14 карт) і 1 кольорова вкладка основних умовних позначень на картах «УРЕ» (104 карти і 1096 ілюстрацій). Тут заслуговують на увагу ті, що відносяться до креолізованих текстів, а саме: плакат Д. Моора «Ти записався добровольцем?» (1920), Ю. Мохора «1 вересня!» (1972), кольорова обкладинка Г. Нарбути до журналу «Солнце труда» (1919).

У восьмому томі вміщено 16 сторінок ілюстрацій офсетного друку на окремих аркушах (272 сюжети, з них 213 — кольорові). 16 сторінок вклейок високого друку (90 сюжетів, з них 38 — кольорові), 6 вклейок кольорових карт (18 карт) і кольорова вкладка основних умовних позначень на картах «УРЕ», загалом — 1172 ілюстрації і 78 карт. Узагальнюючій статті «Плакат» присвячено дві вклейки, одна з яких відтворює повнокольорові плакатні аркуші, серед яких — твори А. Страхова «В. Ульянов (Ленін)» (1924), М.О. Попінова «Мир наш ідеал» (1974), Є. Саренко «Щастя, труд, мир» (1966), Б. Силкіна «Вступайте до Чер-

воної кінноти» (1920), В. Яланського «Трудові звершення — з'їздові партії!» (1980), Ф. Глушука «Хліб, любов, сім'я — поняття святі» (1976). На другій вкладці представлені чорно-білі репродукції: О. Апіта «Грудьми на захист Петрограда!» (1918), В. Корецького «Воїне Червоної Армії, врятуй!» (1942), О. Савостюк, Б. Успенського «Ура! Перемога!..» (частина триптиха) (1972), В. Іванова «На всій планеті...» (1958), М. Аввакумова, О. Волкова «Спорт, мир, дружба!» (1979), Л. Непомнящий «Кожний день — ударний!» (1980), Н. Ватоліно «Мир!» (1957), Ш. Фукуда «Перемога» (1975), Т. Трепковський «Ні!» (1952), Граплюса, М. Кареза «В'єтнам. Перемога!» (1975), Ж. Еффель «Так! — трудовій Європі. Ні — Європі фінансів» (1972), К. Альварес без назви (1975), Дж. Хартфілд «Війна і трупи — все ще надія багатіїв» (1932). Таким чином, редколегія розділила плакати не лише за хронологічним та тематичним принципом, а й врахувала регіональну спрямованість видання, виокремивши на кольоровій вкладці шість плакатних аркушів авторів українського походження, а на чорно-білій вмістила твори художників, які не були представниками українства, а саме, — 7 плакатів художників РРФСР, 1 плакат японського художника, 1 — польського, 2 — французів, 1 — мексиканця і 1 — німця.

Об'ємну та змістовну статтю, присвячену плакату загалом і з головним акцентом на розвиток українського плакатного мистецтва, підготував для видання знаний мистецтвознавець Л. Владич, подавши коротке й змістовне визначення, що плакат є різновидом графіки й художнім жанром з великим політичним та мобілізаційним навантаженням. Автор розділяє плакати за призначенням на політичний (виокремлюючи в окремій групі (агітаційний й пропагандистський), рекламний (промисловий і торговельний), видовищний (театральний, концертний), кінематографічний, навчальний, інструктивний. Л. Владич наводить історію виникнення плакату, акцентуючи увагу на європейських основоположниках, потім переходить до плакату російського, але основний акцент робить на появі й розвитку українського плакату визначаючи його початки до другої половини XVII ст.⁵

У 9-му томі вміщено 28 сторінок ілюстрацій офсетного друку на окремих аркушах (525 сюжетів, з них 322 — кольорові), 12 сторінок вклейок високого друку (60 сюжетів, з них 28 — кольорові), 5 вклейок кольорових карт (12 карт) і кольорова вкладка основних умовних позначень на картах «УРЕ» (1152 ілюстрації і 52 карти). Серед ілюстрацій тому зустрічається книжкова графіка, мініатюри з літописів, репродукції художніх творів, однак відсутні політичні плакат та карикатура.

⁵ Українська радянська енциклопедія: [в 12-ти т.] / гол. ред. М.П. Бажан; редкол.: О.К. Антонов та ін. — 2-ге вид. — Т. 8 — К.: Голов. ред. УРЕ, 1982. — С. 394–395.

10-й том містить 34 сторінки ілюстрацій офсетного друку на окремих аркушах (370 сюжетів, з них 124 — кольорові), 16 сторінок вклейок високого друку (86 сюжетів, з них 34 — кольорові), 8 вклейок кольорових карт (20 карт) і кольорова вкладка основних умовних позначень на картах «УРЕ», разом 1156 ілюстрацій і 88 карт. Серед ілюстрацій представлена ліногравюра І. Селіванова «На троні» (1960) з серії «Його величність робітничий клас», твір О. Сахновської «Жінка в громадянській війні» з серії «Жінка в революції», плакати Б. Силкіна «Три роки соціальної революції» (1920), А. Страхова з серії плакатів «Абетка революції» (1922), «Дніпрельстан збудовано» (1932) зображення видавничої марки (1922).

У першій книзі 11-го тому вміщено 26 сторінок ілюстрацій офсетного друку на окремих аркушах (290 сюжетів, з них 45 — кольорові), 8 сторінок ілюстрацій високого друку (33 сюжети, з них 25 — кольорові), 4 вклейки кольорових карт (15 карт), кольорова вкладка основних умовних позначень на картах «УРЕ» (1266 ілюстрацій і 99 карт). Серед ілюстративного масиву можна зустріти плакат А. Страхова «8 Березня — день розкріпачення жінки» (1926). У другій книзі 11-го тому вміщено 55 сторінок ілюстрацій офсетного друку на окремих аркушах (598 сюжетів, з них 279 — кольорові), 10 вклейок кольорових карт (20 карт) і кольорова вкладка основних умовних позначень на картах «УРЕ» (529 ілюстрацій і 54 карти). Для зображувального підсилення статті «Радянська графіка» використано з-поміж інших видів образотворчого мистецтва плакат А. Страхова «Виконаймо вугільну п'ятирічку за три роки» (1931).

У 12-му томі вміщено 20 сторінок ілюстрацій офсетного друку на окремих аркушах (298 сюжетів, з них 146 — кольорові), 18 сторінок ілюстрацій високого друку (105 сюжетів, з них 70 — кольорові), 6 вклейок кольорових карт (22 карти), кольорова вкладка основних умовних позначень на картах «УРЕ» (1621 ілюстрація і 100 карт). Серед зображень — обкладинка сатиричного журналу «Шершень», плакат Ф. Глушук «За владу Радянську, за сонячні дні вставала Україна в Жовтневім вогні» (1967)

Аналіз ілюстративного наповнення енциклопедичних проєктів «Радянська енциклопедія історії України» і «Українська радянська енциклопедія» розкриває широке тло візуальних джерел, які поряд з аналітичними статтями не лише ілюстративно збагачують матеріал, а й виступають джерелами і носіями інформації. Значна кількість ілюстрацій тематично й ідеологічно посилюють україноцентричність видань. Вперше у концентрованому вигляді вводяться до наукового обігу плакатні образи українських художників. У статті «плакат», хоча й в контексті розвитку радянського політичного мистецтва, все ж основна увага приділяється розвитку власне українського плакатного мистецтва.

Найсучаснішим та найвагомим енциклопедичним проектом періоду незалежності України є «Енциклопедія історії України» (ЕІУ) Інституту історії України НАН України. Відсутність державного ідеологічного тиску на редколегію та зміна підходів до викладу інформації сприяла виходу в світ повноцінного наукового видання, очищеного від політичної заангажованості, зумовленої догмами та стереотипами комуністичної доби. Це стосується не лише текстового наповнення проекту, а й добору ілюстративного матеріалу. Редколегія залучила значну кількість нового ілюстративного матеріалу, який раніше не був опублікований. Відсутність «ідеологічного камуфляжу» значно розширила можливості авторів у процесі залучення візуальних джерел. Саме цим, можливо, і пояснюється той факт, що серед значної кількості візуальних джерел політичні плакати та карикатури лише поодинокі ілюструють видання. «Енциклопедія історії України» не вміщує жодного агітаційно-пропагандистського креолізованого тексту.

REFERENCES

- Bazhan, M. P. (Ed.). (1982). *Ukrainska radyanska entsiklopediya*. (Vol. 1–12). Kyiv: Golovna redaktsiya ukrayinskoyi radyanskoyi entsiklopedii. [in Ukrainian].
- Emanova, Yu. G. (2013). *Illyustratsiya kak sredstvo dostizheniya relevantnosti teksta: mezhotraslevoy podhod*. *Filologiya i kultura*, 4, 260–266. [in Russian].
- Skaba, A. D. (Ed.). (1969). *Radyanska entsyklopediia istorii Ukrainy*. (Vol. 1). Kyiv: Golovna redaktsiya ukrayinskoyi radyanskoyi entsiklopedii. [in Ukrainian].
- Smolii, V. A. (2015). *Istorichna entsyklopedistika: zdobutki I perspektivi rozvitku*. *VIsnik Natsionalnoyi akademii nauk Ukrainy*, 3, 44–60. [in Ukrainian].
- Smolii, V. A. (Ed.). (2003). *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. (Vol. 1–10). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Stepan Borchuk,

Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department
of World History of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk) Ukraine, stepan.borchuk@pu.if.ua

Oleksandr Maievskiy,

Candidate of Historical Sciences, researcher of the department
of History of Ukraine during the Second World War in the Institute
of History of Ukraine of National Academy of Sciences of Ukraine
(Kiev) Ukraine, alexandermaievskiy@gmail.com

CREOLIZED TEXT ON THE PAGES OF NATIONAL ENCYCLOPEDIAS

The article analyzes the illustrative filling of encyclopedic editions. The main attention is focused on the analysis of the texts used by the editorial board, as well as

publications dedicated to the poster and the caricature. The tendency of using posters is revealed as illustrations of encyclopedic articles. The change in the quantitative and qualitative visual filling of encyclopedias of different periods is traced. Considerable attention is paid to the specifics of the explanation of the term «poster» and «caricature». To the general analysis of filling with involved creolized texts and photographs on which a poster or a caricature is recorded.

Keywords: *encyclopedia, poster, caricature, creolized texts, propaganda, art, image, World War II, information space.*